

Nyilas Mihály

A SVÉD JÓLÉTI ÁLLAM VÁLSÁGA

A nyugati irodalomban a II. világháború utáni tökések fejlődéssel kapcsolatban sokszor hangsúlyozták Svédország modell-jellegét. A modell-értékűséget több értelemben is kiemelték (pl. mint a "középutas" szociáldemokrata fejlődési út, vagy az ipari viszonyok intézményesítésének a mintája), de a svéd fejlődés legáltalánosabban mint a jóléti állam ideáltípusa jelent meg. Olyan érvek hangzottak el, mint, hogy itt alakult ki a legmagasabb szintű jóléti intézményrendszer; a fogyasztás itt a leginkább társadalmisított; a jóléti értékrend társadalmi és politikai síkon is széleskörűen elfogadott.

A svéd jóléti állam kiépítésében fontos szerepe volt a szociáldemokrata mozgalomnak. A valóban igen fejlett jóléti intézményrendszer a polgári demokratikus feltételek között példa nélkül állóan hosszú szociáldemokrata kormányzás egyik fő támasza volt, ugyanakkor a stabil szociáldemokrata kormányok kedvező feltételeket teremtettek a reformok végrehajtásához. A 60-as évek végétől egyre több probléma mutatkozott a svéd jóléti állam működésében. A következőkben - a teljesség igénye nélkül - ezek néhány aspektusával foglalkozom.

Mielőtt rátérnénk a probléma vizsgálatára, nézzük meg, mi is az a jóléti állam? A témakör egyik legismertebb kutatója, Harold Wilensky így fogalmaz: "A jövedelem, a táplálkozás, az egészség, a lakás és az oktatás minimális mértékének állami szavatolása minden állampolgár számára politikai jogként, nem pedig jótékonyági adomány gyanánt."¹ Rögtön megjegyezhetjük, hogy ez "minimális" definíciónak tekinthető. A jóléti stratégiára új célok rakódhatnak (pl. az egyenlőség biztosítása), ebből következően is a minimálisan szükségesnél jóval nagyobb mérvű gondoskodás - és állami újraelosztás - valósulhat meg.

Dorothy Wilson a svéd jóléti államról írt könyvében így definiál: "A jóléti állam biztosítja a jólétet azoknak, akik éppen nem tudják gondját viselni maguknak és a családjuknak, vagy erre nem lesznek képesek valamikor a jövőben betegség, öregség, munkanélküliség, vagy valami más ok miatt. Foglalkozik a függő gyerekes családok szükségleteivel és változatos egészségügyi és szociális szolgáltatások nyújtásával is."²

A jóléti állam a tökések fejlődés szükségleteként jött létre a 30-as évek második felétől. Lényege a piaci történések, a magánjellelű tőke- és munkaerőallokáció összekapcsolása a politikai intézményekkel, a kapitalista termelési szisztéma legitimitásának és a tökések termelés racionalitásának egyidejű biztosítása a polgári demokrácia körülményei között. A jóléti állam a termelés ellentmondásait nem keletkezési helyükön kísérli meg feloldani, hanem egyfajta korrekció történi, ami jórészt az állami szociálpolitika fele-

data. A probléma úgy is megfogalmazható, hogy a tőkés gazdaság nem funkcionál megfelelően állami beavatkozás nélkül, állami költségvetési politika kell a dinamizálásához és negatív hatásai korrekciójához. Az állam funkcióiban változás, pontosabban bővülés következik be. A liberalizmus által kijelölt "éjjeliőr" funkció "redisztributor" szerepkörre alakult át, amely folytán a megtermelt javakat az állam sajátos preferencia, illetve értékrend szerint újra elosztja. Az állami szerepkör változásának eszközrendszerét jórészt a keynesi gazdaságpolitika szolgáltatta, amelynek a célja, hogy működőképes mozgásformát teremtsen a tőkés rend keretein belül a társadalmassuló termelők és a magántulajdon közötti ellentmondásnak. Keynes a kapitalizmus tultermelési, munkanélküliséget kiváltó és a rendszert veszélyeztető válsága elkerülése érdekében olyan állami beavatkozást javasolt, amely fogyasztásra ösztönöz és makroökonómiai szinten szabályozza a beruházásokat. A keynesizmus egy stratégiai kompromisszum lehetőségét ismeri fel. Olyan partneri viszonyt kínál a közhatalom és a magántőke között, ami korlátozza a tőke teljes szabadságát, de épp ezáltal teszi feleslegessé a termelési eszközök államosítását. Így a keynesi elmélet a tőkés gazdaságnak a megváltozott feltételekhez való alkalmazkodását, a túlélést úgy biztosítja, hogy közben megsérti a kapitalista termelés "játékszabályait".³

A jóléti állam kialakulásának jelentős tényezője az a "reformista konszenzus", amelynek materiális bázisát a dinamikus, egyenletes gazdasági növekedés képezte, valamint egy olyan, a nagyipar vezető szerepén alapuló gazdasági struktúra, amely lehetővé tette Svédországban a szervezett munkásság alkupozíciójának erősítését és ennek kihasználását. A konszenzus lényeges szerkezeti eleme az osztályharc intézményesítése. Svédországban jelentős szerepre tett szert az ún. korporatív struktúra, amely révén fontos gazdasági és szociális kérdésekben a döntéseket - a politikai nyilvánosság kizárásával - jórészt a két nagy, monopolhelyzetben lévő érdekszervezet (a magasan szervezett, erősen centralizált szakszervezeti mozgalom és a munkáltatók szervezete) és az államapparátus érdekegyeztetése utján hozzák meg.

Az osztályközi szövetség feltétele a munkásosztály közvetlen és a tőke stratégiai érdekeinek a kielégítése. Már Keynes is egy cserelogika elfogadását javasolta a két félnek, azt, hogy "játsszák el egymás szerepét", mivel mindegyikük legjobb érdekeit szolgálja, ha figyelembe veszik a másik fél érdekeit. Eszerint a munka biztosítja a tőkének a racionális működést, a profitstabilitást (mert ebből lesz több beruházás, így teljes a foglalkoztatottság és így tudják finanszírozni a bővülő jóléti szolgáltatásokat). Ahogy ezt Ernst Wigforss, a svéd szociáldemokrácia egyik legnagyobb teoretikusa megfogalmazta: "Mivel a szociáldemokrácia a javak és a jövedelmek egyenlőbb és igazságosabb elosztásért dolgozik, soha nem szabad elfelejteni, hogy először termelni kell ahhoz, hogy elosztani lehessen."⁴ A "munkaügyi békéért" cserébe a tőke vállalja a profitfelhasználás korlátozását, a jóléti szektor terheit, a magas munkabéreket.

A fenti kompromisszum eredményeként a munkásmozgalom hosszú távú célkitűzései alárendelődtek a tőkés expanciónak.⁵ A vita tárgya többé nem a termelés módja, hanem az elosztás mértéke. Az egyenlőség, mint meghatározó szociáldemokrata alapérték kivívásában a termelés helyett az elosztás kapja ily módon a főszerepet.

A svéd jóléti állam kialakulását segítette a munkásság és a tőke képviselőinek ideológiai és politikai konvergenciája is, amely egyik fontos eleme volt a hosszú ideig tartó politikai stabilitásnak.

A szociáldemokrata színezetű svéd jóléti stratégia fő célkitűzéseit a következőképp lehetne összefoglalni:

- teljes foglalkoztatottság.
- A piaci tényezők csökkentése a szükségletkielégítésben (egyfajta "piactalanítás"). Ennek jellemzője, hogy alapvető szükségleteket magas szinten nem áru jellegű, hanem állampolgári jogon járó szolgáltatásokkal elégítsenek ki (egészségügy, oktatás, gyermek- és idősgondozás, lakás, kultúra, stb.).
- A társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek csökkentése.
- A tőke magántulajdonából eredő hatalmi pozíció lazítása.
- A gazdaság hatékony működésének az elősegítése

A jóléti állam működésének lényege a fenti célok elérése érdekében alkalmazott gazdaságpolitikai intézkedések kombinációja. Ezek lényeges elemeit a 40-es évek végétől a központi szakszervezeti szövetség (Landsorganisation i Sverige - LO) közgazdasági Gösta Rehn és Rudolf Meidner dolgozták ki.⁶ Ez érthető, ha tekintetbe vesszük az LO és a kormányzó Szociáldemokrata Munkáspárt (Socialdemokratiska Arbetarepartiet - SAP) között szoros kapcsolatot.

Az állami adópolitikával szabályozták a vásárlóerőt és a profitszintet. Az adópolitika elvonásai szolgáltatták a szociális reformpolitika kiterjesztéséhez a szükséges pénzt. Így ennek gazdaságsszabályozó szerepe mellett fontos funkciója volt a jövedelmek újraelosztásában is.

Az LO által folytatott "szolidáris bérlpolitika" egyik fontos célja a gazdasági struktúra korszerűsítésének a segítése volt, összhangban az állami adópolitikával. Ezek segítségével a vállalkozók nyereségét oly mértékben igyekeztek minimalizálni, hogy a kevésbé termelékeny termelők kiszoruljanak a piacról. A "szolidáris bérlpolitika" lényeges, hogy az alkalmazottak az azonos foglalkozási csoportokban ugyanazokat a béreket kapják, függetlenül attól, hogy nyereséges vagy veszteséges vállalatnál dolgoznak, expanzív vagy stagnáló ágazatban. (A szakszervezeti központ vezetői szerint az "egyenlő munkáért egyenlő bért" elvén az érvényesítéséről van szó.) Így a munkabérek nem a vállalatok gazdasági teljesítőképességéhez, hanem makroökonómiai mutatókhoz kötődtek. Az LO a bér-

szinval növekedését a termelékenység növekedéséhez kötötte, úgy, hogy az ipar export-orientált, expanzív részében a profitráta ne süllyedjen. Azok a vállalatok, amelyek nem tudták a bérköltségek növekedését termelékenység-növekedéssel ellensúlyozni, kihulltak a versenyből.

A "szolidáris bérpolitika" a szakszervezeti központ egalitárius céljainak a megvalósítását is segítette. Az LO ily módon dinamikusan növekvő általános bérszínvonal mellett képes volt nemcsak az azonos foglalkozásúak, hanem a különböző dolgozói kategóriák bérkülönbségeinek a redukálására is.⁷

A kormány "aktív munkaerőpiaci politikája" a "szolidáris bérpolitika" korrelátumaként jött létre, a gazdasági strukturakorszerűsítés és a teljes foglalkoztatottságra irányuló politika segítségével. Szakítva a globális keresletirányítással, a szerkezeti változások gyorsítását célozta. Lényege az volt, hogy átáramoltassák a munkaerőt a stagnáló iparágakból a növekvő (export) ágazatokba. A munkaerőpiac szelektív kínálatszabályozásával hosszú évekre megoldották a teljes foglalkoztatást és a gazdaság szerkezeti racionalizálását.

A termelékeny, versenyképes vállalatok számára elérhető tőkekinálatot javította az állami pénzalapok rendszere, amelyek egyuttal a kormány kísérletét jelentették a beruházások ellenőrzésére. A konjunkturális-beruházási alapot ténylegesen 1955-ben hozták létre a ciklikus ingadozások kiegyenlítésére és a foglalkoztatottság szabályozására. Tőkéje úgy gyűlik össze, hogy konjunktúra idején a magánvállalatok a profitjuk 20-40 %-át adómentesen elhelyezhetik a központi bankban. Az alapon lévő tőke felhasználását a kormány engedélyezi. A fejlesztési alapot 1960-ban teremtették meg a közvetett adó felemeléséből a munkaerőpiaci politika finanszírozására. Szintén 1960-ban lépett érvénybe a kiegészítő nyugdíjakról szóló törvény. A vállalatoktól a fizetési jegyzékek alapján történő levonásokból létrejött nyugdíjalap állami kezelésbe került; nagy lehetőséget biztosított a kormánynak a beruházások hosszú távu irányítására.

A rendszer sikeres működéséhez a 60-as évek végéig adottak voltak a kedvező külső feltételek is, melyek közül a következőket érdemes megemlíteni:⁸

- Nemzetközi árstabilitás, amit ebben az időszakban az USA garantált.
- A világereskedelem gyors bővülése és liberalizálódása. A fejlett tőkés világrendszerben nagyobb gazdasági válság nem volt, az USA és a többi OECD-ország közötti technológiai szakadék nagy és folyamatos beruházási hullámot jelentett, amely kedvezett a svéd monopóliumoknak - és általában a meglehetősen nyitott svéd gazdaságnak.
- A neokolonialista világrend, az olcsó nyersanyagárak révén az erőforrások kizsákmányolása.

A jóléti állam válsága a hagyományos, a jóléti állam kiépítésére irányuló szociáldemokrata reformpolitika tartalékainak a kimerülését jelezte, amit aláhuzott a jóléti konszenzus bomlási folyamata. A rendszer gyengékedésére a 70-es években gazdasági, társadalmi és politikai szintérről is jöttek jelzések.

A problémáknak alapvetően gazdasági okai vannak. A jóléti konszenzus alapja a nemzeti jövedelem növekményén való osztozkodás volt. Nyilvánvaló, hogy a rendszer működésében zavarok keletkeznek a növekedés lelassulásával, majd a stagnálással. A gazdasági növekedés lelassulását szemlélteti a következő két adatsor:

I.

A bruttó hazai termék GDP) indexe Svédországban (Első év = 100)

1971 : 100	1976 : 101
1972 : 102	1977 : 97
1973 : 103	1978 : 103
1974 : 104	1979 : 104
1975 : 101	

Forrás: Nemzetközi Statisztikai Évkönyv. KSH, Budapest, 1981. 67. oldal.

II.

A bruttó hazai termék (GDP) évi átlagos növekedési üteme Svédországban

1961 - 1970 : 4,6 %
1971 - 1975 : 1,9 %
1976 - 1979 : 1,3 %

Forrás: Nemzetközi Statisztikai Évkönyv. KSH, Budapest, 1981. 68. oldal

Visszaesett Svédország részaránya a kapitalista országok ipari termelésében, amely 1970-ben 1,3 %, 1978-ban 1,0 % volt. Ugyanezen idő alatt az ország részesedése a világ összexportjából 2,4 %-ról 1,8 %-ra esett.

A problémáknak két fő oka van. Az egyik a jóléti stratégia belső ellentmondásainak az erősödése, amelyek a folyamatos gazdasági növekedés idején a háttérben maradtak. A másik ok a svéd gazdasági fejlődés külső feltételeinek a romlása.

A jóléti állam válsága mögött egy paradox szituáció húzódik meg. A fejlett kapitalizmusnak szüksége van a jóléti államra, az állami beavatkozásra. Ugyanakkor ez hosszú távon gyengíti a tőkés racionalitást, rombolja a tőkés gazdaság ösztönzőrendszerét. A tőke tulszabályozása, szociális terheinek a növekedése a beruházási motiváció csökkenéséhez vezet, ugyanugy, mint a jövedelmek mind nagyobb leválasztása a teljesítményektől. A

nagy adózás pedig a munkamotiváció gyengülését okozza. Mindezzel együtt a jóléti intézményrendszer fenntartására társadalmi szinten megmarad az igény. Ezt a szituációt Claus Offe a fejlett tőkés társadalom legitimációjának és a tőkés gazdaság racionális működésének konfliktusaként írta le.⁹

A nem termelő, napjainkig dinamikusan terjeszkedő jóléti szektor elviselhetetlen teherre vált a magánszektoron. Svédországban az állami redisztribúció a 70-es években. Lefékezte a gazdaság hatékony működését és akadályozta a szükségszerű technikai racionalizálást, strukturaváltást. Az állami költségvetés 1950-ben még csak a GDP 30 %-át központosította. Ez az arány a 70-es évek második felében elérte a 60 %-ot. Az állami jövedelem-ujraelosztás mértéke már jó ideje Svédországban a legmagasabb a tőkésországok között.

A szociáldemokrata jóléti stratégia olyan önműködő mechanizmust indított be, amelyet az állami intervenció iránti várakozások nagyarányú kiterjedése is táplált. Ennek eredményeként a II. világháború utáni időszakban az állami-közületi szektor végig gyorsabban bővült, mint a gazdaság egésze. A társadalombiztosítási kiadásoknak a GDP-hez viszonyított aránya 1960-ban 10,9 %, 1970-ben 18,8 % és a növekedés folytatódik a 70-es években is, 1977-re 30,5 %-ot érve el, amivel Svédország ismét világbelső.¹⁰ Ezzel a folyamattal párhuzamosan nőtt a jóléti szektor dolgozóinak a száma is. Az 1965-ös 530 ezerrel szemben 1974-ben 995 ezer, 1979-ben 1210 ezer főt alkalmaztak ezen a területen, amely 1974-ben az összmunkaerő 25 %-át, 1979-ben pedig már kb. 30 %-át jelentette. A 60-as évek közepétől mind a költségvetés, mind pedig a létszám felduzzadása elsősorban a kommunális szervek számlájára írható.¹¹

A jóléti redisztribúciót elsősorban az adóbevételekből finanszírozták. Az 1976-77-es pénzügyi évben pl. az állami bevételek 88,9 %-a származott adókból.¹² A világ egyik legmagasabb adókulcsu országában¹³ a 70-es években tovább emelkedtek az egyenes és a közvetett adók is. A növekvő elvonásoknak negatív következményei lettek. Romlott a termelővállalatok önfinanszírozása, a magánberuházások visszaestek. A korábbi évek magasan mondható (25 %-on felüli) beruházási rátája 20 % alá süllyedt. Mindez akkor, mikor a versenyképesség megőrzéséhez elengedhetetlen ipari strukturakorszerűsítés végrehajtásához nagy tőkeakkumulációra lett volna szükség. (Az elvonások túlnyomórészt nem produktív szférába kerültek.) A magas adókulcs elégedetlenséget szült az egyén oldaláról is. Az emelkedő inflációt a dolgozók nagy nominálbér-emeléssel igyekeztek kompenzálni. Az erősen progresszív adórendszer miatt egyre többen kerültek magasabb adókulcsú kategóriába, így igen széles rétegek számára az inflációt meghaladó bérnövekedés is az adózás utáni jövedelem csökkenését jelentette.

A munkaerő demobilizálásához és a hatékonyságproblémákhoz az állami szabályozási módszerek szerepkörének az átalakulása is hozzájárult. Az aktív munkaerőpiaci politika a politikai szempontok fokozatos előtérbe kerülésével a munkahelyek garantálásává változott, függetlenül a gazdaságossági megfontolásoktól. Egy 1967 márciusától 1978 őszéig havonta végzett közvéleménykutatás szerint a munkanélküliség és az infláció jelentősen befolyásolta a svéd kormányok népszerűségét. Ezeknek - különösen a munkanélküliség alakulásának - sokkal nagyobb hatása volt erre, mint a reáljövedelem növekedésének.¹⁴ Éleződő választási küzdelmek idején ez a tény a kormánypártok politikájára erős nyomást gyakorolt. Különösen fontos volt a szociáldemokraták számára a párt "kemény magvát" alkotó ipari munkások foglalkoztatása. A teljes foglalkoztatottság eddig is a szociáldemokrata politika szerves része volt, de ezt a prosperitás időszakában kombinálni tudták a folyamatosan növekvő termeléssel, és termelékenységgel. A 70-es években a kettő már nem ment együtt. A kormány a munkanélküliségi szint alacsonyan tartását választotta a munkahelyek garantálásával, ezzel munkaerőpiaci politikája már nem segítette az ipari racionalizációt, sőt gátolta a gazdasági hatékonyság fejlődését. Ezzel egyidőben a szakszervezeti bérpolitika a munkabérek és az ipari termelékenység divergens fejlődéséhez vezetett, egyúttal redukálta az állásváltoztatás ösztönzőit. Az új munkahely ugyanis a "szolidáris bérpolitika" sikerei miatt egyre kevésbé jelentett magasabb bért, vagy ha ezt sikerült is elérni, a többletet elvitte az adó.

A 60-as évek végétől egyre nyilvánvalóbbá vált a svéd gazdaságpolitika alapvető céljai közötti ellentét. A teljes foglalkoztatás, a folyamatos életszínvonalemelkedés, a jóléti rendszer kiterjesztése ellentmondásba került a gazdasági hatékonyság követelményével. Az egalitarizmusra törekvés, jórészt a hatalmas állami redistribúció révén, lefékezte a gazdasági növekedést. A jóléti szektor expanziójának belső korlátai vannak, a jóléti állam kiterjesztése egy bizonyos nagyság elérése után a tőkés piacgazdaság működését akadályozza.

A stagnáló svéd jóléti állam egyik alapkonfliktusa, hogy a gazdasági bajok orvoslására minél gyorsabb ipari strukturakorszerűsítés kellene, de ez szembekerül a fogyasztói napi érdekeivel és így "leszavazzák" a megszorításokat. A feladat az erőforrásoknak a fogyasztástól a felhalmozás irányába való átcsoportosítása, ami figyelembe véve a svéd viszonyokat (igen erős szakszervezeti pozíció; a fogyasztói értékrend megszilárdulása; a jóléti intézményrendszerhez való ragaszkodás) nem könnyen megoldható dolog. Ezt szemlélteti a svéd gazdaság bérszínvonalának az alakulása is.

A szakszervezetek és a munkáltatók szervezete közti kollektív béralkunak fontos szerepe volt a gazdaság versenyképességének a biztosításában. Az ún. EFO-modell alapján az általános bérszínvonal növekedését a termelékenység-növekedéséhez és a világgpiaci

árváltozásokhoz kötötték.¹⁵ Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a kétévenkénti centralizált bértárgyalásokat olyan, az egész gazdaság fejlődését befolyásoló, kölcsönösen elfogadott makroökonómiai szempont uralta, miszerint a bérnövekedést az elérhető exportárak határozzák meg. Az exportágazatok világpiaci versenyképességét garantáló központi bérmegállapodást aztán a többi ágazat iránymutatóként fogadta el. Ez a szisztéma elég jól működött a 60-as évek végéig. Attól kezdődően a bérek aránya nőtt a profitok rovására a jövedelemszerkezeten belül. Az 1975-76-os központi bérmegállapodások idején már teljesen világossá vált: döntő változás történt, amely aláásta az EFO-modellt, mint bérpolitikai eszközt. Ekkor a szakszervezetek, szakítva a régebbi elvvel, "katasztrofálisnak" mondott, 25,3 %-os béremelést harcoltak ki. Ez figyelmen kívül hagyását jelentette annak, hogy a béremeléseknél a nemzetközi versenynek kitett ágazatok lehetőségeiből indulnak ki. A bérnövekedés jóval gyorsabban növelte a termelés költségeit, mint Svédország legfontosabb versenytársainál, így felgyorsította a piacvesztést és elmélyítette a strukturális válságot.

Az EFO-rendszer elvetése mögött jelentős gazdasági, politikai, intézménybeli változások álltak. A bértárgyalásokat a felduzzadt állami-közületi szektor szakszervezetei kezdték uralni, amelyek nem érezték közvetlenül a magas bérnövekedés hátrányait a rendszer egészére. A következmény az exportszektorokban sokezer munkahely megszűnése lett. Ez azonban nem okozott munkanélküliséget és így önkorrekciót az EFO-modell irányába, mert az állás nélkül maradók nagy többsége el tudott helyezkedni a terjeszkedő jóléti szektorban. A szakszervezeti bérkövetelések alapja ezentul nem a termelékenység-növekedés lett, hanem az eddigi és a várható áremelkedésekért való kompenzáció, a bérkülönbségek kiegyenlítésének hagyományos elve mellett.

Hogyan reagált a tőke a terhek fokozódására? Talán a legfontosabb - amiben sokan a jóléti államra leselkedő legnagyobb veszélyt látják - a nagy adóterhek előli tőkemenekítés amely hosszabb távon ömagában is veszélyeztetheti a jóléti rendszer gazdasági alapjait. 1965-77 között a hazai iparban 85 ezerrel csökkent a munkahelyek száma, míg a svéd monopóliumok külföldi leányvállalatainál 120 ezres növekedés révén már közel 350 ezren dolgoztak. A külföldi iparvállalatokba történő közvetlen svéd beruházások a 60-as évek eleji évi 150 millió koronáról a 70-es évek közepére már meghaladták a 3 milliárdot, 1982-ben pedig a 9 milliárd koronát.¹⁶

Már a 60-as években felgyorsult az iparon belüli tőkekoncentráció- és centralizáció, amit paradox módon az egalitárius célokat hirdető állami gazdaságpolitika is elősegített (az ipar nagyobb versenyképessége érdekében). A tőkekoncentráció- és centralizáció mértékét jól szemlélteti egy kormánybizottság ezzel foglalkozó 1968-as jelentése. Az 500 főnél többet foglalkoztató vállalatok alkalmazták 1942-ben az iparban dolgozók 25 %-át,

1964-ben pedig több mint 50 %-át. Ugyanebben az évben a 293 legnagyobb magánvállalatnál dolgozott az összes svéd alkalmazott 27 %-a (735 ezer ember). 1963-ban a 200 legnagyobb magánvállalat az ipari foglalkoztatottságból 49 %-kal, az összes árutermelésből 52 %-kal részesedett. A svéd iparban magasabb volt a koncentráció, mint az USA-ban, vagy az NSZK-ban. A részvénytőke is koncentrált. 1965-ben a részvényesek 0,1 %-a rendelkezett az összes részvény negyedével, 1 %-uk a részvények felével. A kiserésvényesek száma nőtt, de befolyásuk összességében csökkent. A 20 legnagyobb részvénytulajdonosnak együttesen átlagban 86 %-os részesedése volt az 500 főnél többet foglalkoztató vállalatok tőkéjében.¹⁷

A 70-es években a svéd monopóliumok a koncentrációs folyamat felgyorsításával reagáltak a kibontakozó válságra. A nagy monopóliumoknak az állami intervencióval szemben is nagyobb lavirozási lehetőségeik voltak. Az évtized közepén 18-20 monopolista csoportnak 600 ezer alkalmazottja volt Svédországban és 300 ezer külföldön. 1945-69 között 3546 fuzió történt - ennek fele 1965 után - amely 265 ezer dolgozót érintett. az 1970-76 között bekövetkezett 3703 fuzió már 360 ezer alkalmazottat mozdított meg. Az iparban egyedül 1975-ben 828 vállalati egyesülést jegyeztek fel. Eközben a részvénytulajdon is tovább koncentrált.¹⁸

A svéd gazdaság külső környezete is megváltozott, a korábbi kedvező feltételek eltűntek. A stabil nemzetközi árakat az USA-nak a vietnámi háború miatt kialakuló inflációs politikája aláásta. Nagymértékben hozzájárult a svéd jóléti állam problémáihoz az 1973-74-ben kezdődő világgazdasági válság és a nyersanyagár-robbanás. A svéd ipar hagyományos piacain kialakuló recesszió jelentősen rontotta a gazdaság helyzetét. A helyzetet súlyosította az un. újonnan iparosodott országok növekvő konkurrenciája is, melynek része volt a korábbi svéd huzóágazatok (vas-acélipar, faipar, papírgyártás, hajóépítés) veszteségesé válásában és így az ipar strukturális gondjainak a gyarapodásában.

1973-79 között a svéd ipar 10 %-os cserearányromlást szenvedett. A 70-es évek elején a szükséges energiának csak 37 %-át tudták hazai forrásból fedezni. 1970-ben pl. Svédország 30 millió tonna kőolajat importált. A világgazdasági válság hatásait a kormány gazdaságpolitikája csak késve engedte érvényesülni, ezért a svéd alkalmazkodás lassabb volt, mint általában a fejlett tőkésországokban. Az ország nagy deficitet halmozott fel, 1974-ben a GDP 1,7 %-a, 1980-ban már 4,2 %-a a külkereskedelmi deficit.¹⁹ Egyre nagyobb lett a költségvetési deficit (1980: 50,8 milliárd korona), így a jóléti állam finanszírozásában az adók mellett növekvő szerepet kezdett játszani az állam külső és belső eladósodása.

Nyilvánvaló, hogy hosszú távon a jóléti rendszert nem lehet költsétnökből finanszírozni. Bebizonyosodott az is, hogy már nem hatékonyak a korábbi receptek, nem lehet

tovább növelni az állami kiadásokat. A hagyományos jóléti stratégiának - közgazdasági ki-
merülése mellett - több népszerűtlen vonása is felszínre került. A jóléti stratégia meg-
újításának igényét támasztották alá a gazdasági fejleményeken kívül a társadalmi-politikai
szintér mozgásai is. A továbbiakban erről ejtek néhány szót.

"Ha a jászol üres, a lovak harapnak" - tartja egy régi svéd közmondás. Az osztálykompromisszum gazdasági alapjainak a meggingása és az etatikus fejlődés belső ellentmondásainak a növekedése a társadalmi békét erős megpróbáltatásoknak tették ki. A lelassult gazdasági növekedés elosztási konfliktusokhoz vezetett. Ez nemcsak a munkavállalók-munkáltatók kapcsolatát érintette (jórészt a korábbiaknál sokkal keményebb kollektív alkuk keretein belül), hanem az egyes dolgozói kategóriák között is érvényesült. A 60-as évek végétől elszaporodó vadsztrájkok, melyek közül a legnagyobb az állami tulajdonban lévő LKAB észak-svédországi vasércbányáiban robbant ki 1969 decemberében, szimbolizálták a svéd munkaerőpiacot uraló intézményrendszer - és a jóléti konszenzus - potenciális dezintegrációját.²⁰

A szakszervezeti mozgalom - főként az LO vezető rétege - a 70-es években az események hatására radikalizálódott, a tőkével kötött kompromisszum több alapelvét megkérdőjelezte. Kiderült, hogy az osztályharc túlélt az "osztálybéke" hosszú évtizedeit. A folyamat végén, a 80-as évek első felében, a svéd gazdaság fejlesztését, a szükséges új növekedési pályára állítását illetően a reformista munkásmozgalom és a tőke képviselői között megszűnt a korábbi konszenzus.

A közvetlen adózás terhei nemcsak a magas jövedelműek tiltakozását váltották ki, hanem széles középrétegeket és az ipari munkásság jelentős részét is. A lakosság túlnyomó többsége elfogadta a jóléti szolgáltatások kiterjesztését, de mind nagyobb részük vonakodott ennek a költségeit viselni. Az adópolitika központi politikai kérdéssé vált Svédországban. Az általános elégedetlenség és a nagyvállalatok tőkemenekítése mellett a figyelem középpontjába került a "szellem menekülése" is, ismert művészek és közéleti személyiségek emigráltak a magas adóterhek miatt.²¹

A jóléti szektor kiterjesztése nemcsak gazdaságon belüli finanszírozási és egyensúly-problémákat okozott. Támadások érték a felduzzadt "jóléti apparátus" bürokratizmusát. Ezek szerint a közösségi szektor növekedése egy számmá redukálta az embert, mivel a döntések egyre nagyobb része került át az egyénektől a személytelen bürokrácia kezébe. Az individualizmus jegyében jobbról bírálták a "jóléti állam alkalmazottainak, az ideologizált bürokrátáknak" önkényesnek tűnő döntéseit, adminisztratív utasításait, "a basászkodó mentalitást a közköltéségen alkalmazott 'jóléti munkások' (social worker) körében azt illetően, hogy senki se legyen beteg, boldogtalan, vagy meghasonlott."²²

A svéd "uj jobboldalnak" főleg az Iparszövetségbe (Sveriges Industriförbund - SI) tömörült képviselői direkt módon ellenzik a jóléti államot, két alappillérréval együtt (biztonság, egyenlőség).²³ A jobboldali bírálókat szerint a jóléti állam kialakulása idején jogos volt a szociális törvényhozás expanziója a szegénység csökkentésére és az egyenlőtlenségek redukálására, "mivel az 1930-as években a legtöbb ember önhibáján kívül szegény volt." A 70-es években viszont a kormány célja már nem ez, hanem az egyének sorsának az irányítása, a mindenáron való segítség, akár felelős az egyén a sorsáért, akár nem.²⁴

A svéd tőkésék véleménye szerint a túlzott paternalizmus, az állami omnipotencia lerombolta a termelés és a munka ösztönzőit, mert a társadalom erőit elválasztotta a piactól. Szerintük a racionális gazdasági megoldás fő akadályja a politikusok redisztribúciós ambíciója, amit a jóléti filozófia táplál.

Támadták a svéd jóléti államot balról is. A baloldali bírálókat főleg a korporatív döntéshozatali gépezet elitizálásával a jóléti állam rendszerlegitimáló, elnyomó funkcióját támadták. Eszerint a jóléti állam a tőke érdekeit szolgálja, mert a jóléti juttatásokkal egy hamis történelmi alternatívát fogadtat el a munkásokkal. Jellemző ebből a szempontból John Fry hasonlata, aki a jóléti állam lényegét egy tyukól példáján igyekszik szemléltetni. A farmer jól fűti a tyukólat, nyugtató zenét vezet be, tápláló ételekkel eteti a csirkét, a betegség első jelére hívja az állatorvost, stb. Mindez nem jelenti azt, hogy elsődleges érdeke csirkéi "jólétéhez" kötődik, sokkal inkább produktivitásukhoz.²⁵ Azaz: a jóléti állam nem elsősorban az emberekért van, hanem a kapitalista termelési mód eredményes működéséért.

A bírálókat másik vonulata szerint a jóléti stratégia nem hatékony társadalomátalkító koncepció. Okozatok ellen harcol, csak utólagos korrekciókat végez. Az egyenlőtlenségek fennmaradtak, az "életesélybeli" különbségek redukálása nem történt meg. A jövedelemkiegyenlítés sem elsősorban a tőke-munka viszonylatában, hanem a dolgozók különböző kategóriái, illetve a produktív-nem produktív időszakok között haladt előre.

A bürokratizmus a baloldali bírálókat keresztüztübe is került. Egy megközelítés szerint²⁶ a jóléti intézményekben dolgozók a tőkés államapparátus eszközei. A jóléti bürokrácia ezen vélemény szerint átvette azt a szerepkört, amit a század elején Lenin a papságnak tulajdonított: az ideológiai ködösítést, az osztályviszonyok, antagonizmusok elpalástolását, leplezését.

A politikai szintér változásait illetően csak egy mozzanatra térek ki röviden. A 60-as évek végétől a pártpolitikai erőviszonyokat lassú, de konzisztens polarizálódás jellemezte. A konzervatívok a választásokon néhány százalékkal növelték szavazataikat, míg a szo-

ciáldemokraták enyhén visszaestek. A polgári blokk (Mérsékelt Koalíciós Párt, Centrum-párt, Néppárt) erősödése ahhoz vezetett, hogy a Szociáldemokrata Munkáspárt, amelynek 44 éves megszakítatlan kormányzása alatt a jóléti állam kiépült, az 1976-os általános választáson megbukott és átadta a helyét a polgári koalíciónak.

Befejezésül két záró megjegyzést szeretnék tenni. Az egyik az, hogy a svéd jóléti állam válságjeleit nem kell eltulozni. Egyetérthetünk az egyik jobboldali bírálóval: Svédország "még mindig olyan hely, ahol jó élni."²⁷ 1980-ban a GDP egy főre jutó hányada 14 670 dollár, az európai tőkésországok átlagánál 2/3-dal nagyobb. A magas színvonalú szociális szolgáltatásokat is sok helyen megirigyelhetik.

A svéd jóléti állam elért vívmányainak - minden probléma ellenére - nagy tömeg-támogatása maradt. A rendszer működőképesnek bizonyult, a polgári blokk 6 évig tartó kormányzása pedig megmutatta, hogy nincs politikailag kivitelezhető alternatívája. A jóléti intézményrendszer lebontása nem valószínű, ez ugyanis valószínűleg sokkal rombolóbb tendenciákhoz vezetne, mint fenntartása.

Ezek után felmerülhet a kérdés, hogy akkor beszélhetünk-e egyáltalán a svéd jóléti állam válságáról? Ami a rendszer alapjait illeti, minden bizonnyal nem, hiszen erősen kérdéses, hogy a fejlett tőkés társadalom működőképes-e a jóléti intézményrendszer legitimációja nélkül. Így kisebb korrekciók valószínűleg elkerülhetetlenek lesznek, de a jóléti rendszer lényegében fennmarad. Ami válságba került, az a jóléti állam további expanziója, azaz nem alkalmazható tovább, a megváltozott körülmények hatása miatt sem, a "hagyományos" jóléti stratégia, amely Svédországban kötődött a reformista munkásmozgalom egy fejlődési periódusához.

Az LO és a SAP politikájában, elképzeléseiben a válságjelek hatására jelentős elmozdulások történtek.²⁸ Ezekben a tőkés társadalom belső strukturaváltozásának a neoliberais uttól eltérő útja körvonalazódott, amely megvalósítása esetén változásokat hozhat a "szociális partnerek" erőviszonyában. Az elképzelések megvalósítására 1982 őszétől nyílt lehetőség, mikor a SAP, megnyerve a választásokat, újra kormányra került.

JEGYZETEK

- 1 Harold L. Wilensky and Charles N. Lebeaux: Industrial society and Social Welfare The Free Press, New York, 1965. p. XII.
- 2 Dorothy Wilson: The welfare state in Sweden Heinemann, London, 1979.p.VIII.
- 3 Vö. G. Márkus György: A szociáldemokrácia reformizmusának közgazdasági tartalmáról a konjunktúra és a válság körülményei között. Társadalomtudományi Közlemények, 1983/3. 463-481. old.

- A dolgozat készítésekor felhasználtam a Társadalomtudományi Intézetben készült, "A szociáldemokrácia gazdasági politikája és gazdasági stratégiája" c. kéziratot is, amely egy nagyobb kutatói munkacsoport eredményeit összegzi. (1984).
- 4 Idézi Timothy A. Tilton: A Swedish Road to Socialism: Ernst Wigforss and the Ideological Foundation of Swedish Social Democracy. *The American Political Science Review*, 1979. June, p. 516.
 - 5 Vö. Adam Przeworski: Social Democracy as a Historical Phenomenon. *New Left Review*, 1980. No. 122.
Przeworski így írja le a jóléti állam kifejlesztésében megtestesülő kompromisszum paradoxonát: "Ha a termelési eszközök magántulajdona változatlan marad, a keresők érdekévé válik, hogy a tőkés eltulajdonítsa a profitot. A jelenlegi profit a keresők anyagi helyzetének későbbi javítását szolgálja. Ez az elvárás megalapozta a szociáldemokrácia kiegészését a kapitalizmussal." (p.56.)
 - 6 Lásd pl. Roland Czade: Ein neues Modell Schweden und die politischen Bedingungen *Frankfurter Rundschau*, 1980. V. 29.
 - 7 A "szolidáris bérpolitika" eredményességét mutatja az LO és a SAF (Svenska Arbetsgivareföreningen - Svéd Munkáltatók Szövetsége) által elfogadott kollektív szerződések alakulása. 1959-ben azon béregyezmények átlagos szintje, amelyek meghaladták az ipari színvonalat, 17 %-kal volt az ipari átlag fölött. Ugyanabban az évben az ipari átlagot el nem érő bérmegállapodások 13 %-kal voltak az ipari átlag alatt. A két szélső érték közötti rés (1959 : 30 %) folyamatosan csökkent, és 1974-ben már csak 14 % volt (+7 % és - 7 % értékekkel).
 - 8 Per-Martin Meyerson: The Welfare State in Crisis - the Case of Sweden. *Federation of Swedish Industries*, Stockholm, 1982. pp. 28-30.
 - 9 Offénak a jóléti állam válságával kapcsolatos nézeteit ismerteti: Papp Zsolt: A jóléti állam problémái - szociológiai nézőpontból. *Medvetánc*, 1983/4-1984/1.141-161. old.
 - 10 Szamuely László: A jóléti állam mai kiterjedése és funkciói. *Közgazdasági Szemle*, 1984/4. 392-408. old.
 - 11 Carl-Henrik Hermansson: Az osztályharc fontos területe. *Béke és Szocializmus*, 1982/9. 108. old.
 - 12 Pierre Vinde - Gunnar Petri: *Swedish Government Administration*. Bokförlaget Prisma, Stockholm, 1978. p.66.
 - 13 1968-ban átlagosan a személyi jövedelmek 68 %-a maradt meg az adózás után, míg ez az arány az NSZK-ban 78 %, az USA-ban 80 % és Nagy-Britanniában 81 %.
M. Donald Hancock: *Sweden. The politics of postindustrial change* The Dryden Press, Hinsdale, Illinois, 1972. p.34.

- 14 Lars Jonung - Eskil Wadensjö: The Effect of Unemployment, Inflation and Real Income Growth on Government Popularity in Sweden. *Scandinavian Journal of Economics*, 1979- No. 2. pp. 341-342.
- 15 Meyerson id. mű pp. 30-34. Az elnevezés a bérformálás ezen modelljét megalkotó három svéd közgazdász nevének a kezdőbetűiből adódott (G. Edgrén, K.O. Faxén és C.E. Odhner).
- 16 Carl-Henrik Hermansson: Svédország a monopóliumok uralma alatt. Béke és Szocializmus, 1979/10. 116-117. old. illetve *The Economist* 1983 dec. 10.
- 17 Commission on Industrial and Economic Concentration: *Ownership and Influence in the Economy*. (In: Richard Scase ed.: *Readings in the Swedish Class Structure*) Pergamon Press, Oxford, 1976. pp.29-34.
- 18 Joachim Israel: Swedish Socialism and Big Business. *Acta Sociologica*, VOL 21. No. 4. 1978. pp. 346-348.
- 19 A világgazdasági válságnak a svéd gazdaságra gyakorolt hatására vö.: Szőke Magdolna: Illeszkedési folyamatok és politika Svédországban. *Külgazdaság*, 1982/1. 52-63. old.
- 20 Lásd pl. James Fulcher: *Class Conflict: Joint Regulation and its Decline* (In: Richard Scase ed.: *Readings in the Swedish Class Structure*) Pergamon Press, Oxford, 1976. pp. 51-88.
- 21 Különösen nagy figyelmet keltett Astrid Lindgren író, Ingmar Bergman filmrendező és Bibi Andersson színész, valamint Björn Borg teniszező emigrálása.
- 22 David Gress: *Waiting for Fortinbras. The Rise and Fall of Scandinavian "Middle Way"* *Encounter*, 1982 Feb. VOL. LVIII. No. 2. p.83.
- 23 Arne Ruth: *The End of the Swedish Model? Current Sweden*. Published by the Swedish Institute, No. 240., 1980 Jan., pp. 6-7.
- 24 Gress, id. mű pp. 85-86.
- 25 John Fry ed.: *Limits of the welfare state. Critical views on post-war Sweden* Saxon House, Westmead, Farnborough, 1979. pp. 2-3.
- 26 Stig Larsson - Kurt Sjöström: *The Welfare Myth in Class Society* In: Fry, id. mű pp. 168-189.
- 27 Gress id. mű p. 82.
- 28 Lásd: Nyilas Mihály: A svéd reformista munkásmozgalom fejlődési koncepciójának változása a hetvenes években. *Társadalomtudományi Közlemények*, 1984/4. 585-603. old.